

Vepsän klusiilisysteemi

Suomen lähisukukielten äännesysteemiä tarkastellaan tavallisesti suomen — tai viron — kannalta: päähuomio kiinnitetään piirteisiin, jotka valaisevat suomessa tapahtunutta kehitystä. Vaikka lähtökohta onkin yhteinen, yksityisseikat eivät ole eri kielimuotojen osalta samassa suhteessa merkityksekkäät. Suomea ja viroa ajatellen muodostuu kantasuomessa oletettavasti vallinnut astevaihtelu äännestruktuurin avainilmiöksi; vepsän kielen nykysuhteisiin sillä ei ole ainaakaan selvästi havaittavaa osuutta.

Sellaisena kuin astevaihtelun on otaksuttu kantasuomessa vallinneen, kyseessä on ollut puhtaasti mekaaninen ilmiö. Vahvan ja heikon asteen vaihtelu on kunkin klusiilin osalta mahdutettavissa saman foneemin piiriin: variantit ovat aina ennustettavissa. Ilmiön näennäinen monimutkaisuus johtuu siitä, että allofonien distribuutioon on vaikuttanut kolme tekijää: äänneympäristö, tavun asema ja tavun laatu, määrääsemässä määräehdoin. On tapana puhua toisaalta radikaalisesta, toisaalta suffiksaalisesta astevaihtelusta. Edellisellä ymmärretään saman sanan muodoissa tapahtuvaa paradigmaattista vaihtelua, jälkimmäisellä taas saman morfeemin erilaisissa asemissa esiintyvien allomorfien vaihtelua. Samassa sanassa saattaa ilmetä sekä radikaalisen että suffiksaalisen astevaihtelun vaikutusta, esim. sellaisessa partisiippimuodossa kuin säpa: *säβan: edellisessä muodossa on sekä radikaalisen että suffiksaalisen astevaihtelun periaatteiden mukaisesti klusiili, jälkimmäisessä radikaalisen astevaihtelun vaikutuksesta spirantti. On mahdollista kiteyttää radikaalisen ja suffiksaalisen astevaihtelun periaatteet samaan kaavaan,¹ tiettyjen sanatyypin taivutusmuodoissa esiintyvä vaihtelematon klusiili- tai spiranttidustus kun johtuu itse sanojen rakenteesta.

¹ Vrt. Posti: Grundzüge der Livischen Lautgeschichte, SUST LXXXV, s. 231.

Astevaihteluilmiötä ei nykyään ajoiteta kantasuomen kautta kauemmaksi. Sen arvellaan syntyneen sanan sisäisten painosuhteiden järkkymisestä, mahdollisesti germaanisten kielten antamasta alkusysäyksestä.² Tasapainon säilyttämiseksi on sanansisäisissä klusiileissa tapahtunut lyhenemistä tai ”heikkenemistä”, ensinnä geminaattaklusiileissa, sitten yksinäisklusiileissa.³ Painon merkitys näkyy siinäkin, että painollisen ja painottoman tavun jäljessä klusiilien edustukseen vaikuttavat periaatteet ilmenevät eri tavoin. Ylempänä mainitsemistani tekijöistä vaikuttaa painottoman tavun jälkeisessä asemassa yksinäisklusiilin edustukseen vain äänneympäristö ja sekin toisin kuin painollisen tavun jälkeisessä asemassa. Viimeksi mainitussakin tapauksessa äänneympäristö on primäärinen tekijä: soinnittoman äänteen jäljessä olevan klusiilin edustukseen ei tavun laadulla ole mitään osuutta. Painollista tavua seuraavassa, soinnillisen äänteen edeltämässä klusiilifoneemissa sen sijaan tuntuu tavun laadun, sen avonaisuuden tai umpinaisuuden, vaikutus. Umpitavun alussa äänneympäristö osoittautuu jälleen edustukseen vaikuttavaksi tekijäksi, koskapa nasaalin jäljessä on ollut toisenlainen äänne kuin vokaalin tai likvidan jäljessä.

Jos esimerkiksi valitaan /k/:n vaihtelusuhteet, eri varianttien distribuutio voidaan esittää seuraavan kaavion avulla (k = vahva aste, k₁ = heikko aste):

Painollisen tavun jäljessä		Painottoman tavun jäljessä	
Soinnittoman äänteen jäljessä	Soinnillisen äänteen jäljessä	Vokaalin jäljessä	Konsonantin jäljessä
k	Avo- tavussa	k ₁ = γ	k
	k		
	Umpi- tavussa		
	k ₁		
	Vok. ja likv. jälj.		
	Nas. jälj. g		
	γ		

Kantasuomen foneemi /k/ esiintyy kahtena allofonina: [k] = vahva aste ja [k₁] = heikko aste, joista jälkimmäinen jakaantuu vielä kahteen ala-allofoniin [γ] ja [g]. Variantti [k] tulee kyseeseen aina

² Posti: From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic, FUF XXXI, ss. 74—81.

³ Ravila: Astevaihtelun arvoitus, Virittäjä 1951, s. 296.

sananalkuisessa ja sananloppuisessa asemassa, sanan sisässä se esiintyy painottoman tavun jälkeisessä asemassa konsonantin jäljessä ja painollisen tavun jälkeisessä asemassa aina soinnittoman äänteen jäljessä ja soinnillista äännettä seuraavassa avotavussa. Variantti [k₁] esiintyy painottoman tavun jälkeisessä asemassa vokaalin jäljessä ja painollisen tavun jälkeisessä asemassa soinnillista äännettä seuraavassa umpitavussa. Edellisessä tapauksessa tulee kyseeseen ala-allofoni [ɣ], jälkimmäisessä kuuluu vokaalin tai likvidan jälkeiseen asemaan [ɣ], nasaalin jälkeiseen asemaan [g].

Muut kantasuomen klusiilifoneemit: /t/ ja /p/ variantteineen, voidaan soveltaa samaan kaavaan, lukuun ottamatta sitä tosiseikkaa, ettei /p/ ole otaksuttavasti kantasuomessa vielä joutunut sananloppuiseen asemaan.

Geminaattaklusiilin edustukseen ei äänneympäristöllä ole ollut osuutta, mikä johtuu lähinnä siitä, ettei geminaatta ole esiintynyt soinnittoman äänteen jäljessä. Muiden tekijöiden vaikutus geminaattaklusiilin vaihtelusuhteisiin ilmenee seuraavasta kaaviosta:

Painollisen tavun jäljessä		Painottoman tavun jäljessä
Avo-	Umpi-	kk̃
tavussa	tavussa	
kk	kk̃	

Allofonien distribuutio perustuu Ravilan käsitykseen, jonka mukaan yksinäisklusiilin heikkoasteisen vastineen esiintyminen tietyssä asemassa edellyttää siihen myös geminaatan lyhytalkuisen, ”heikon”, variantin, ts. yksinäisklusiilin heikko vastine on tullut kyseeseen vain sellaisessa asemassa, missä geminaatan heikko vastine on tavattu.⁴

Geminaattaklusiili /kk/ on tämän mukaan esiintynyt kantasuomessa kahtena allofonina: [kk] ja [kk̃], edellinen on kuulunut painollisen tavun ja sitä seuraavan avotavun rajalle, jälkimmäinen muihin asemiin. Vastaavanlainen on tietysti ollut dentaali- ja labiaali-geminaatan distribuutio.

Astevaihtelu on kantasuomessa ollut kauttaaltaan allofonista: klusiilien oletetut heikot vastineet eivät ole esiintyneet itsenäisinä äänteinä, vaan tarkalleen määriteltävissä ja ennustettavissa asemissa. Varianttien keskinäiset äänne-erot eivät ole periaatteellisesti sen mer-

⁴ Ravila, main. kirj. ss. 295—296.

kittävämmät kuin esim. nykysuomen /l/-foneemin allofonit sanoissa *kala* ja *kylä* tai vokaalienvälisen ja tavunloppuisen /h/-foneemin edustus sanoissa *ahava* ja *ahma*.

Kantasuomen tytärikielistä yksikään ei ole säilyttänyt astevaihtelua alkuperäisen luontoisena. Erinäisten äänteenmuutosten johdosta vaihtelu on suomessa, karjalassa, virossa ja vatjassa muodostunut periaatteellisesti toisenlaiseksi. Klusiilien vaihtelupareina ovat kielen eräät muut foneemit tai kato.⁵ Tämä käy ilmi esimerkiksi sellaisista minimipareista kuin sukan ~ suan, aitan ~ aidan, lepän ~ levän, joissa k ja o, t ja d, p ja v ovat aivan tarkalleen samanlaisessa äänneympäristössä eivätkä siis ole parittain mahdutettavissa samaan foneemiin. Nykysuomessa yksinäis- ja geminaattaklusiilien astevaihtelu on luonteeltaan morfofoneemista, ja varsinaisesti ainoana siihen vaikuttavana tekijänä on tavun avonaisuus tai umpinaisuus. Tavun asemalla ei ole mitään merkitystä, ja äänneympäristö muodostuu ehkäiseväksi tekijäksi vain muutamien soinnittomien konsonanttiyhtymien osalta. Vatjassa ja virossa ei sananloppuisen n:n vokaaliuduttua tai kadottua tavun avonaisuuden tai umpinaisuuden periaatekaan enää päde kaikissa tapauksissa. Astevaihtelusta on tullut foneeminen tekijä. Sellaisissa muodoissa kuin vatjan sigä : sikä tai uvä : upä ja viron linnu : lindu heikkoasteisuus on muodostunut genetiivin tunnukseksi, morfeemiksi samaan tapaan kuin flekteeraavien kielten vartalonmuutokset.

Näinkin ylimalkainen silmäys riittää osoittamaan, että astevaihteluilmiö on mainituissa kielissä nykyisen konsonanttisysteemin perustana. Mutta kun klusiilien vaihtelusuhteet otetaan pohjaksi vepsän nykysuhteita selvitettäessä, joudutaan toistuvasti soveltamaan periaatteita, joilla ei näytä olleen kielen kehitykseen mitään vaikutusta.

Nykyvepsässä on kaksi klusiiliarjaa: soinniton ja soinnillinen. Geminaattaklusiileita esiintyy vain erikoistapauksissa pohjoisissa murteissa, missä ne kenties ovat karjalasta tai lyydistä tarttunutta lainaa.⁶ Saman sanan paradigmassa saattaa esiintyä soinnillisen ja soinnittoman klusiilin vaihtelua, mikäli sanamuodon rakenne on saatta-

⁵ Wiik, Kalevi: Astevaihtelusta ja sen sukulaisilmiöistä, s. 8. (Painamaton lähde.)

⁶ Kettunen: Onko vepsässä ollut astevaihtelua, Virittäjä 38, ss. 385—386. Tunkelo: Vepsän kielen äännehistoria, ss. 148—149.

nut sen sisäheittoilmiön vaikutuspiiriin. Sisäheiton johdosta rinnakkain joutuneet klusiilit muodostavat näet aina soinnittoman konsonanttiyhtymän: *oiged* : *oiktan* 'oikea : oikean', *gände* : *gäntken* 'jänne : jänteen', *ambub* : *ampta* 'ampuu : ampua'. Klusiilien distribuutio on seuraava:

Sanan alussa	Sanan sisässä		Sanan lopussa
	Soinnitt. jäljessä	Soinnill. jäljessä	
k	k	k	k
(g)		g	g

Sananalkuinen /g/ rajoittuu myöhäisiin lainasanoihin ja lastenkielen ilmauksiin,⁷ sanan lopussa /k/ ja /g/ ovat lausefoneettisessa vaihtelussa. Muiden klusiilien, /t/:n ja /d/:n, /p/:n ja /b/:n, distribuutio on vastaavasti samanlainen.

Klusiilisarjojen esiintymät menevät ristiin sikäli, että soinnillisessa ympäristössä tulevat kyseeseen sekä soinniton että soinnillinen, soinnittomassa vain soinniton klusiili. Sisäheittoilmiön saman sanan paradigmassa aiheuttama soinnillisen ja soinnittoman klusiilin vaihtelu on deskriptiivisesti ajatellen helposti ymmärrettävissä. Vepsän kielessä ei muutenkaan esiinny kahden soinnillisen klusiilin muodostamia sanansisäisiä konsonanttiyhtymiä, ne eivät kuulu kielen systeemiin (vrt. alkuperäisen tk-yhtymän edustusta: *pitk* : *pitkan* 'pitkä : pitkän', *kütкта* 'kytkeä', *butked* 'putket', *soukam* 'soutakaamme'). Vain kahden sanan tai sanan ja enklitin rajalta löytää kaksi rinnakkaista soinnillista klusiilia: *hoig bumag* 'ohut paperi', *kojokudgi* 'jotenkin'.⁸

Vepsässä tavattava klusiilien distribuutio on tuttu monista muista kielistä.⁹ Vieläpä kantasuomestakin voi esittää tästä esimerkkinä *-ek-johdannaisten taivutuskaavan: *kastek : *kasteyen : *kastekta. Muista suomalaisugrilaisista kielistä esim. mordvassa ja tšeremississä on vastaavanlaista edustusta.¹⁰ Tšeremississä soinnittomia klusiileja on kaikissa asemissa, soinnillisia spirantteja — ja niiden kanssa allofoneina esiintyviä soinnillisia klusiileja — varsinaisesti vain sanan-

⁷ Tunkelo, mt., ss. 42—44.

⁸ Tunkelo, mt., ss. 83, 181.

⁹ Ravila, main. kirj. s. 296.

¹⁰ Ravila, main. kirj. s. 294.

sisäisessä soinnillisessa ympäristössä (poikkeuksena labiaalispirantti β , joka esiintyy myös sanan alussa). Klusiilien ja vastaavien spiranttien välillä vallitsee morfofoneeminen vaihtelu: *kit* 'käsi' : *kidəm* (akk.) 'käden' : *kitte* 'kädettä' : *kitkotš* 'kädestä'. Viimeksi mainittuja sopii vertailla muotoihin *jolyətš* 'jalasta', *kitšəde* 'kädettään', joista havaitsee niissä tavattavien sijapäätteiden esiintyvän myös spiranttialkuisina. Tšeremissin kättä merkitsevällä sanavartalolla on kaksi varianttia, klusiiliin päättyvä *kit-* ja spiranttiin päättyvä *kid-*. Tapauksissa, jolloin klusiili- tai spiranttiloppuiseen vartaloon saattaa liittyä klusiili- tai spiranttialkuinen sijapääte, tulevat vain klusiiliset variantit kyseeseen. Tämä johtuu siitä, että morfeeminsisäisessä asemassa on vain klusiilien, ei spiranttien, keskenään muodostamia konsonanttiyhtymiä: *optem* 'panen', *βotkem* 'kiskon kuorta', *jakte* 'solakka (puu)', eikä myöskään morfeemirajalle synny kielen äännesysteemiin soveltumattomia yhtymiä. Sama selitys nähdäkseni pätee myös vepsän sisäheittomuotojen klusiiliyhtymien soinnittomuuteen.

Mikäli kantasuomen klusiileja astevaihtelupareineen käsitellään kutakin yhtenä foneemina, vepsän edustus ei historiallisestikaan katsoen osoitu ongelmalliseksi. Kantasuomen yksinäisklusiili /k/ on vepsässä edustuneena seuraavasti:

Sanan alussa	Sanan sisässä		Sanan lopussa
	Soinnitt. jäljessä	Soinnill. jäljessä	
k	k	g ~ k	0

Kantasuomen geminaattafoneemin /kk/:n yleisvepsäläisenä edustuksena on k.

Muiden kantasuomen klusiilien edustus on vastaavanlainen, paitsi että sananloppuinen /t/ on useimmiten säilynyt ja esiintyy t:nä tai d:nä lausefoneettisen ympäristön mukaan.

Vertailun vuoksi voi vepsän sanansisäisen klusiiliedustuksen sijoittaa s. 28 esitettyyn kantasuomen vaihtelukaavaan:

Painollisen tavun jäljessä		Painottoman tavun jäljessä		
Soinnitt. äänteen jäljessä	Soinnill. äänteen jäljessä	Vokaalin jäljessä	Konsonantin jäljessä	
k	Avo- tavussa	Umpi- tavussa	k ~ g	k ~ g
	k ~ g	Vok. ja likv. jälj.		Nas. jälj. g
		g		

Edellä olevan kaavion mukaisesti voisi päätellä, että vepsä on säilyttänyt kantasuomen edustuksen kahdessa tapauksessa: 1. aina soinnittomaan äänneeseen päättyvän painollisen tavun jäljessä ja 2. painollisen tavun jälkeisessä, nasaalin edeltämässä umpitavussa. Alkuperäisessä umpitavussa edustus on yhtenäinen, mikä tietysti johtuu siitä, ettei toisen tavun vokaali ole päässyt heittymään eikä ole syntynyt sisäheittomuodoille ominaisia soinnittomien klusiilien yhtymiä.

Ilmeisesti soinnittomalla äänneympäristöllä on vepsän klusiili-edustukseen samanlainen vaikutus kuin kantasuomenkin systeemiin, joten vepsä siinä suhteessa edustaa esim. suomen kieltä alkuperäisempää kielimuotoa. Nasaalin jälkeisessä umpitavussa ei sen sijaan voi sanoa kantasuomen "heikon asteen" säilyneen, koska "vahva aste" on edustuneena juuri samalla tavoin: *hoŋg:hoŋgan*. On vain satuma, että tässä asemassa kantasuomen edustukseen vaikuttaneet moninaiset tekijät ja vepsän edustukseen vaikuttava ainoa tekijä, äänneympäristö, ovat osuneet yksiin.

Niin innokkaasti kuin vepsästä onkin pyritty etsimään astevaihtelun jälkiä, löydökset eivät ole olleet vakuuttavia.¹¹ Asiassa ei kuitenkaan ole ihmettelemistä, kun ottaa huomioon astevaihtelun kantasuomalaisen luonteen: vaihtelu ei ollut kantasuomessa tullut distinktiiviseksi piirteeksi. Kehitys saattoi kulkea kahteen suuntaan: allofonien vaihtelusta foneemien vaihteluun tai allofonien tasoittumiseen, jolloin alkuperäiset klusiilifoneemien edustukseen vaikuttaneet periaatteet kumoutuivat. Ei tunnu uskottavalta, että vepsässä astevaihtelu on ensin kehittynyt distinktiiviseksi ja sitten tasoittunut; luontevampaa on olettaa, ettei vepsän edustama kantasuomen murre koskaan päässyt allofonista vaihtelua pidemmälle.

Eeva Kangasmaa-Minn: *The Stops in Vepsian*

Finnish and Estonian understandably take a central position among the Balto-Finnic languages. The other languages in this group are often referred to only as far as they provide material for explaining certain linguistic phenomena in those two.

The gradation of medial stops is a key phenomenon for understanding present relations in the Finnish or Estonian sound system. In Proto-Finnic gradation was

¹¹ Kettunen, main. kirj., s. 388. Tunkelo, mt., ss. 145, 495.

a mechanical procedure, depending on several factors. The occurrence of stops *v.* spirants was conditioned by environment, stress or the openness or closeness of the syllable. Therefore, in Proto-Finnic the stop and its corresponding spirant/voiced stop may be included into one and the same phoneme. The geminated stop and its co-occurrent, the short geminate, are also allophones of a single phoneme.

In Proto-Balto-Finnic gradation has been non-distinctive and automatic. Due to several sound changes, the character of gradation has completely changed in the present Balto-Finnic languages. In Finnish, the stops alternate with other phonemes of the language or with zero, and the alternation is in the main conditioned by the openness or the closeness of the following syllable. In Estonian and Votyan even the lastmentioned factor has lost its importance, since due to loss or vocalization of the word-final *n* weak grade is found also in open syllables, e.g. Votyan *sigā* 'of the pig', *v. sikā* (part.) 'some pig'. Thus the occurrence of strong *v.* weak grade has become a morphological factor in these languages.

In Vepsian, however, no signs of gradation are present. There are two series of stops, a voiceless and a voiced one. Their distribution is in no way parallel to the occurrence of Proto-Finnic voiceless (stops) *v.* voiced (spirants), but is conditioned by the phonetical environment. The voiced series occurs only rarely in word-initial position and medially it is not found after an unvoiced sound.

In certain types of words, there is a paradigmatic alternation in Vepsian: oiged 'right': oiktan 'of the right'; ambub 'he shoots': ampta 'to shoot'. The syncopic forms present no problem if we take into consideration that medial clusters of two voiced stops are also otherwise alien to the language. The system allows only clusters of unvoiced stops.

For all the diligence with which Vepsian has been searched for signs of gradation, the findings have not been reassuring. Proto-Finnic gradation was susceptible of development in two directions: the alternation could become phonemic or become altogether levelled out. The latter has happened in Vepsian. It hardly seems plausible that Vepsian would have developed a phonemic system of gradation only to lose it later on; more probably gradation never reached a distinctive stage in this language.